

„Kui Teile minu kirjutas meeldis, siis levitage, kuidas heaks arvate...”

Peeter Kaasik

Aktiivse metsavendluse mahasurumise ning Stalini surma järel polnud vastupanu siiski veel kaugeltki murtud. Passiivne vastupanu jätkus kuni Nõukogude riigi lagunemiseni. See ei avaldunud küll enamasti organiseeritud kujul, vaid pigem meelsuse näitamises teatud aktsioonides.

1986. aastal võttis ENSV KGB üldlevinud vastupanu vormid kokku kolmes punktis:

1. sinimustvalge lipu heiskamised ja kodanlike tähtpäevade pühitsemine;
2. riikliku sümbolika rikkumine, hävitamine ja selle üle irvitamine;
3. natsionalistlike lendlehtede levitamine ning natsionalistlike loosungite sodimine avalikes kohtades majaseintele ja plankudele.¹

Käesoleval juhul pakub huvi kolmas punkt. Igal aastal avastasid julgeolekuorganid kümneid, kui mitte sadu erinevaid juhtumeid lendlehtede levitamisest, anonüümkirjadest jms. Kindlasti väga paljud, võimalik et isegi enamik neist juhtumeist, ei jõudnud üldse julgeoleku statistikasse, vaid vaikiti lihtsalt maha. Reeglina olid sellised läkitused anonüümsed, kirjutatud mingi põrandaaluse organisatsiooni (mida ei pruukinud eksisteedridagi) nimel või varjunime all.

Selgelt eristusid dissidendid, kelle tege-

vuse peamiseks iseloomustavaks jooneks oli avalik vastupanu ning selles osalejad esinesid reeglina oma nime all.² Täpsemalt oli dissident isik, kes avalikult nõudis võimudelt nii siseriiklike kui ka rahvusvaheliste lepingute järgimist ning täitmist. Dissidendid saatsid Nõukogude asutustele, rahvusvaheliste organisatsioonidele, riigipeadele ja ajakirjandusele hulgaliselt erinevaid läkitusi, proteste, palvekirju, märgukirju jm. juhtimaks tähelepanu inimõiguste olukorrale NSV Liidus. Üldiselt oli asja mõte teatud teemadele tähelepanu juhtida, mitte konkreetne lootus, et kirja tagajärjel võiksid asjad kiiresti märgatavalt paraneda.³

Nagu mainitud, oli üheks mooduseks saata n.-ö. lugejakirju või avalikke pöördumisi ajakirjandusele. Igasse ajalehtoimetusse saabus ilmselt aastas kümneid kirju, millega ei osatud midagi peale hakata. Lihtsam oli nendega, mis olid saadetud anonüümselt. Need võis vastavalt sisule kas hävitada, arhiveerida või üle anda julgeolekule.

Keerulisem oli nendega, millel oli saatja nimi ja aadress. Need võisid sisaldada kaebusi ametiasutuste või ebameeldivate isikute peale, novaatorlikke ideid riigi või sotsialismi „moderniseerimiseks”, tutvustada enda väljamõeldud ephhiloovaid leiutisi, sisaldada „revolutsiooni- ja isamaasõjamälestusi” või midagi muud sellist. Kui välja arvata dissidentlikud läkitused, mis järgisid rõhutatult NSV Liidu konstitutsioonis lubatud, siis üldiselt kindla(te) isiku(te) poolt saadetud kirjad ei liigitunud „nõukogudevastaste” kategooriasse. Küll võis teatud uuendusmõtted jms. kanda „ideoloogilise libastumise” kategooriasse. Kuid ka siin oli erandeid, mis oma olemuselt ei olnud küll dissidentlikud, kuid siiski rõhutatult „nõukogudevastased”. Praegusel juhul on huviorbiidis 1983. aasta oktoobris ajalehele Edasi saadetud värvikas stiilis kirjad, millest alljärgnevalt kaks esimest täiskujul ja kahest pikemast kirjast mõned katked:

¹ ENSV KGB öiend 4. veebruarist 1986. ERAF, f. 1, n. 302 s. 499, l. 7–12.

² Kuigi tegevus oli suures osas avalik, oli teatud osa liikumisest siiski varjatud. Siia alla kuulus keelatud kirjanduse paljundamine, põrandaaluste väljaannete kirjastamine jms.

³ Eesti dissidentide läkitusi vt. lähemalt: Dissidentlik liikumine Eestis aastatel 1972–1987. Dokumentide koostajad: Koostanud A. Pesti. Sari: Ad fontes, 17. Rahvusarhiiv, Tallinn, 2009, lk. 45–113. Vt. ka MRP–AEG ▶

I

Ajaloo õppetund – Poola

Rahutuste põhjus – rahva soovidega mitte arvestamine

Loodetav väljapääs olukorrast – kommunistide tapmine

Tapmise ärahoidmise ettekäändel sõjaseadused ja sõjaseisukord

Järeldus

Kommuniste pole vaja tappa hakata ja üldse kes seda tahabki enda peale võtta. Kommunistidele on vaja konkurentsi pakkuda, kui ei ole võimelised konkureerima, siis pidagu moka maas või plärisegu mujal.

Meeldetuletuseks ja lohutuseks. 19. artikkel inimõiguste ülddeklaratsioonist. Igal inimesel on õigus veendumuste vabadusele ja nende veendumuste vabalt avaldamisele; see õigus kätkeb vabadust takistamatult oma veendumustest kinni pidada ja vabadust informatsiooni ja ideid saada ja levitada igasuguste abinõudega ja riigipiiridest sõltumata.

Lp. Toimetus. Kui Teile minu kirjutis meeldis, siis levitage, kuidas heaks arvate. Kui aga mõni (tõenäoliselt) kommunist närvi hakkab minema, siis pakkuge sellele närvilisele lohutuseks ja rahustuseks lugeda seda artiklit inimõigustest. Kui ka see ei rahusta, siis soovitage pöörduda otse ÜRO-sse. ÜRO tegeleb ka psüühilise tervise kaitsmise küsimustega. Kui Teile minu jutud meeldivad, siis andke sellest teada, ma võin samas vaimus jätkata.

12. okt. 1983

Ivo Värav

ERAf, f. 130SM, n. 1, s. 10555, l. 6

II

Lp. Toimetus

Te ei reageeri mõnede minu kirjadele ja see läheb Teile veel kalliks maksma. Sest Teie kohustuseks, mis Te ise endale olete võtnud, on reageerida kirjadele (välja arvatud anonüümsed kirjad). Niisiis olete kohustatud kas trükkima või vastama kirjutajale, miks Te seda teha ei soovi. Igal juhul panen Teid vastutama. Koodeksis on öeldud, et kuritegu on kas ühiskonna vastane tegevus või tegevusetus. Kui Te ei julge minu mõtteid trükkida, siis lähete ajalukku kui argapüksid ja koerad, kes solgi eest Moskvale hurraa karjuvad. Ärge ometi lootke, et ma ilma Teieta hakkama ei saa. Oma kirjadega ma ainult annan Teile valikuvõimaluse, kas lööte kaasa inimõiguste kehtestamisel või eelistate edasi kraaksuda Venemaa nootide järgi. Kui kraaksumine rohkem istub, siis muidugi on ka palgaks haraka toit. Kui aga midagi arusaamatuks jäi, siis palun väga, esitage oma küsimusi palju soovite.

Minu aadress on:

[---]

Ivo Värav

13. okt. 1983

ERAf, f. 130SM, n. 1, s. 10555, l. 7

► Infobülletään 1987–1988. Kogumik. Koostajad E. Pärnaste, V. Niitsoo. SE & JS, Tallinn, 1998; Lisandusi mõtete ja uudiste vabale levikule Eestis, 1.–4. kd., kogud 1–25 (1978–1987). Eesti Vangistatud Vabadusvõitlejate Abistamiskeskus, Stockholm, lk. 1984–1988.

III

Venemaa plärast ja tegelikkusest [– –]

See plaan [eelnevalt on juttu üldistatult anneksioonist] oli arvestatud vähemalt 50 aasta peale, kuni on välja surnud kõik vabariigi aegu mäletavad eestlased. Noored aga ei tea, kuidas varem elati ning ei oska paremat tahtagi.

Karjääri tegemise võimalus anda ainult neile, kes nagu papagoide kõike järgi kordavad, mis Moskva ees kraaksub. Kes kraaksuda ei taha, see kuulutatakse rahvavaenlaseks või hullumeelseks, et sõnaõigus ära võtta.

Oma murede peale mõtlemiseks, et poleks aega ja võimalust, juhitakse tähelepanu kõrvale, et see pole midagi, vaata ja kuula millised röövlid ja kaabakad välismaal on. [– –]

ERAF.130.1.10555, 8.

IV

Seeriast sigala ehitus⁴

Et Te sigadega nõustusite ühest külast sööma, siis on selge, et Teie maitse on solk. Ja kuna Te solki kiidate, siis sööge oma solki ja hiljem ärge kiunuge, kui mõni teine siga Teie solgi ära tahab süüa. Pange aga auru juurde sellele Moskva vedurile, seda rohkem nalja saab, kui ma pidurile vajutan. Igaks juhuks pange veel ohutusrihmad külge. Kuna aga ükski siga ei oska ohutusrihmi teha, kasutada jne siis võite juba aimata, mis sellest seavedurist järgi jääb. [– –] Muidugi on põnevam auru lisada, sest te loodate ju ikka veel sigalat püsti hoida. Kuid seejuures võtke arvesse, et siga on siga ja kui siga mõtleb, et tema on sigala peremees, siis ta kõngebki nälga, kuna peremees laseb tal ennast ise toita, aga sigalast välja võrrale põllule ei lase. Seega auru juurde, head isu solgi õgimisel ja head reisi panni peale. [– –]

ERAF, f. 130SM, n. 1, s. 10555, l. 11.

Kommentaar:

Kirjadele alla kirjutanud Ivo Värava nimi pole laiemale üldsusele päris tundmatu. Kümme-kond aastat tagasi kerkis päevakorrale teatud eetikaküsimus, kus seoses Väravaga tuli avalikuks ka üks vana lugu. Laiemalt tõstatus järjekordselt küsimus: kas Nõukogude jõustruktuurides, prokuratuuri- ja kohtuorganites töötanud isikutel, kelle kohta on kahtlusi, et nad on teisitimõtlejaid mingil moel taga kiusanud, on ikka eetiline töötada edasi samades struktuurides või riigivalitsemisorganites ka

iseseisvas Eestis? Siinkirjutajal ei ole kavatsust hakata hindama asja eetilist külge, vaid pigem lühidalt tutvustada, mida Nõukogude võim võttis ette eeltoodud kirjade saatjaga.

Ivo Värava näol oli tegemist Nõukogude võimule ülimalt tüütu tegelasega, kelle puhul ei peetud siiski otstarbekaks rakendada kinnipidamist Nõukogude laagrisüsteemis, vaid kelle suud üritati sulgeda n.-ö. profülaktilisi meetmeid rakendades, suunates asja arutamise psühhiaatritele. Tegemist oli Nõukogude Liidus tavapärase sammuga, et jätta tülikast isikust mulje kui hullumeelsest.⁵

⁴ „Sigalana” pidas autor ilmselt silmas kitsamalt Kremli, laiema kogu NSV Liitu.

⁵ Võimalik, et siinkohal mängisid rolli ka kaalutlused, et laagrisse saatmine võib kaasa tuua n.-ö. mainelist kahju, sest Helsingi lepete sõlmimise järel hakkasid ka siinsed dissidendid järjekindlamalt koguma teavet inimõiguste rikkumiste kohta ning alustasid selle edastamist üle piiri. KGB ebaseaduslikud repressioonid jõudsid Helsingi-võrgustiku kaudu kiiresti Lääne ajalehtede veergudele ning Ameerika Hääle, Raadio Vaba ▶

Siinkohal pole eesmärgiks tõestada, kas Ivo Väraval olid psüühilised häired või mitte, sellekohase hinnangu peaksid andma vastava ala asjatundjad, rõhutatult meditsiinilisi asjaolusid silmas pidades, mitte poliitilise tellimuse korras. Alljärgnev olgu pigem näide ühest meetodist, mida Nõukogude võim kasutas võitluseks teisitimõtlejate vastu.

Ivo Värava kirjad, kus oli peal nii nimi kui ka aadress, tekitasid ilmselt Edasi toimetuses peamurdmist, milline seisukoht võtta. Olukorda kirjeldas ajalehe kirjateosakonna juhataja ülekuulamise järgmiselt: „Vastavalt kehtivale korrale, peame kirjadega tutvuma ja otsustama nende saatuse – kas avaldama, saatma edasi lahendamiseks või jätma arhiivi. Algul otsustasime need arhiivi jätta, kuid kuna neid tuli meile rohkem ja sisu muutus agressiivsemaks, siis otsustasime need saata lahendamiseks Tartu Julgeolekuosakonnale.“⁶

Tegemist oli ajalehe poolt üsna tavapärase käiguga. On isegi mõnevõrra üllatav, et sellega venitati ligi nädal aega pärast esimeste saadetiste laekumist. Üldises usaldamatuse

õhkkonnas võidi selliste kirjade puhul kahtlustada ka provokatsiooni, mis samuti kuulus KGB töömeetodite hulka.

Tähelepanuväärne on see, et ka KGB ei võtnud nende kirjade suhtes esialgu midagi ette. Kahjuks pole kasutada KGB operatiivdokumente, kust saaks ehk lugeda, milline seisukoht Värava kirjade suhtes algelt võeti. Kuid vähemalt uurimistoimikust jääb mulje, et ekspertiis ning kirjade analüüs tehti KGB-s alles üle aasta hiljem,⁷ seoses 5. detsembril 1984 algatatud kriminaalajaga, mis puudutas lendlehtede levitamist Tartu linnas.⁸ Tuvastati, et lendlehed ning kirjad ajalehele on kirjutatud üks ja sama isik, kelleks osutus Ivo Värav.⁹

4. märtsil 1984 leitud lendlehed olid ühesuguse sõnumiga, kuid varieeruva sõnastusega, näiteks: „Elagu Eesti Vabariik. Maha venelased ja nende valitsus.“¹⁰ 10. juulil võeti Tartu raudteelaste klubi ükselt maha plakat suurusega 78 x 58,5 cm. Sinna oli kirjutatud eesti ja vene keeles: „Kreml – korista heaga oma relvad Eestist – eestlased boikott Vene armeele.“¹¹ 9. novembril leiti Tartust lendlehed, millele oli kirjutatud: „Eesti kohal

► Euroopa, Raadio Vabaduse ning teiste raadiojaamade eetrisse. Eraldi tuleks rõhutada Ants Kippari rolli, kelle eestvedamisel asutati 1978. aastal Stockholmis Eesti Vangistatud Vabadusvõitlejate Abistamiskeskus (EVVA), mille peaesmärgiks oli vangistatud dissidentide perede abistamine. Laagrites ja vaimuhaiglates peetavate isikute üle peeti arvestust ning teavitati erinevaid inimõigus- ja muid organisatsioone olukorrast Eestis. EVVA organiseeris mitmeid toimkondi ja initsiatiivgrupe. Seati sisse sidemed Eesti dissidentidega ning nendelt saadud protestikirjad toimetati edasi. Kipparist sai peagi väliseestlaste seas KGB olulisemaid vaenlasi. Siinkohal on seda mainitud seetõttu, et Värava uurimistoimikus on märkimisväärne osa pühendatud just informatsiooni kogumisele poliitilistel põhjustel repressioonide kohta ning juba enne arreteerimist 1984. aasta detsembris olid Värava tagakiusamise kohta kohalikel dissidentidel andmed olemas.

⁶ Ajalehe Edasi saadetise kaaskiri KGB Tartu osakonna ülemale 18. oktoobrist 1983; Ajalehe Edasi kirjateosakonna juhataja ülekuulamise protokoll 12. detsembrist 1984. ERAF, f. 130SM, n. 1, s. 10555, l. 158–159.

⁷ ENSV KGB uurimisosakonna vaatlusprotokoll 14. detsembrist 1984; ENSV KGB uurimisosakonna ekspertiisimäärus 18. detsembrist 1984; Sõjaväeosa nr. 34435 kriminalistika laboratooriumi ekspertiisiakt nr. 63, 29. detsembrist 1984; ENSV Kohtumeditiini teadusliku uurimise laboratooriumi ekspertiisiakt nr. F-6-85, 31. jaanuarist 1985. ERAF, f. 130SM, n. 1, s. 10555, l. 28–36, 84–105.

⁸ ENSV KGB uurimisosakonna määrus kriminaalajaga algatamise kohta; ENSV KGB Tartu linna ja raudteejaama osakonna ülemale kiri ENSV KGB-le 3. detsembrist 1984. ERAF, f. 130SM, n. 1, s. 10555, l. 1–3.

⁹ Kuna kirjateosakonna saatmine järsku katkes, siis ei saa välistada ka seda, et Ivo Väravale tehti julgeolekust vastav hoiatus, et asi võib tema jaoks karistusena lõppeda eripsühhiaatriahaiglas, millega tal oli seoses nõukogudevastaste tegudega juba varasem kogemus olemas. Täpsemalt 11. juulist 1978 kuni 16. märtsini 1982 peeti teda kinni Leningradi eripsühhiaatriahaiglas, mis oli vangla tüüpi asutus. Vt. ENSV Tervishoiuministeeriumi Vabariikliku Tartu kliinilise psühhoneuroloogiahaigla peaarsti kiri ENSV KGB Tartu linna ja raudteejaama osakonnale 10. detsembrist 1984. ERAF, f. 130SM, n. 1, s. 10555, l. 136–137.

¹⁰ Fototahvel vaatlusprotokoll 14. detsembrist 1984. ERAF, f. 130SM, n. 1, s. 10555, l. 32.

¹¹ 10. juulil 1984. a. Tartu Raudteelaste Kultuurimaja väliselt ära võetud plakat. ERAF, f. 130SM, n. 1, s. 10555, l. 22.

lehvigu sini-must-valge lipp!”, „Elagu Eesti Vabariik”, „Maha Venemaa”, „Venelased Eestist välja” jms.¹²

6. detsembril 1984 toimus Värava korteris läbiotsimine. Erilise tähelepanu objektiks sai kirjavahetus, mida Värav oli pidanud väliseestlastega. Üldiselt olid need seotud poliitilise tagakiusamise ohvriks langenud isikute abistamisega Välis-Eesti organisatsioonide poolt.¹³

13. detsembril 1984 esitati Väravale kuriteokahtlus (kvalifitseeriti ENSV kriminaalkoodeksi §68, lg 1 järgi¹⁴): „Nõukogude võimu õonestamise eesmärgil, 1983. aasta oktoobris koostas kuus kirja, milles vulgaarses vormis kutsutakse üles relvastatud võitlusele Nõukogude võimu vastu, terroristlike aktide ja teiste eriti ohtlike riiklike kuritegude toimepanemisele ning saatis need posti teel ajalehe „Edasi” toimetusele [– – –] 1984. a. märtsis valmistas neli Nõukogude riikliku ja ühiskondliku korda halvustavaid ja laimavaid väljamõeldisi sisaldavat

kirjutist, milliseid levitas Tartus. [– – –] 1984. a. juulis valmistas Nõukogude armeed halvustava sisuga plakati, mida levitas Tartus. [– – –] 1984. a. novembris valmistas kokku kuusteist Nõukogude riiklikku ja ühiskondlikku korda halvustavat ja Nõukogude võimu vastu võitlusele kihutavat kirjutist, milliseid levitas Tartus.”¹⁵

13. detsembril 1984 Värav arreteeriti.¹⁶ Juba 23. jaanuaril 1985 tunnistas Tallinna Vabariikliku Psühhoneuroloogiahaigla ekspertkomisjon Värava süüdimatuks¹⁷ ning soovitas saata ta kinnipidamiseks siseministeriumi eripsühhiaatriaiglasse.¹⁸ ENSV Ülemkohtu kriminaalkolleegiumi määrusega 28. veebruarist 1985 otsustati Värava asjas kriminaalasi lõpetada ning saata ta edasiseks kinnipidamiseks eripsühhiaatriaiglasse.¹⁹

Toimikust ei selgu, kuhu Värav edasi saadeti, küll aga on seal Tartu psühhoneuroloogiahaigla teatis ENSV Ülemkohtule, millest selgub, et Tartu linna rahvakohtu otsusega

¹² Fototahvel vaatlusprotokolli juurde 14. detsembrist 1984. ERAF, f. 130SM, n. 1, s. 10555, l. 34–36.

¹³ Läbiotsimise määrus 5. detsembrist 1984; Läbiotsimise protokoll 6. detsembrist 1984; Vaatlusprotokoll 14. detsembrist 1984; Asitõendite kriminaalasia juurde võtmise määrus 1. veebruarist 1985. ERAF, f. 130SM, n. 1, s. 10555, l. 44–46p, 70–72, 106–107.

¹⁴ ENSV KrK §68, lg 1: Agitatsiooni või propaganda eest Nõukogude võimu õonestamise või nõrgendamise või üksiku eriti ohtliku riikliku kuriteo toimepanemise eesmärgil. Samal eesmärgil nõukogude riiklikku või ühiskondlikku korda halvustava laimava väljamõeldise levitamise eest, samuti samal eesmärgil taolise sisuga kirjanduse levitamise, valmistamise või hoidmise eest – karistatakse vabadusekaotusega kuuest kuust kuni seitsme aastani ühes asumiseleasaatmisega kahest kuni viie aastani.

¹⁵ Süüdistatavana vastutusele võtmise määrus 13. detsembrist. ERAF, f. 130SM, n. 1, s. 10555, l. 108–109p.

¹⁶ Süüdistatava suhtes tõkendina vahi alla võtmise kohaldamise määrus 13. detsembrist 1984. ERAF, f. 130SM, n. 1, s. 10555, l. 110–113.

¹⁷ Tallinna Vabariikliku Psühhoneuroloogiahaigla statsionaarse kohtu-psühhiaatrilise ekspertiisi akt nr. 18, 23. jaanuarist 1985. ERAF, f. 130SM, n. 1, s. 10555, l. 154–157.

¹⁸ Siinkohal eraldi märkusena, et soovitus saata eripsühhiaatriaiglasse viitab võimude tellimusele. Kui isegi komisjon antud juhul tuvastas mingid vaimsed häired, siis Värava puhul polnud tegemist ikkagi isikuga, kelle n.-ö. ühiskonnaohtlikkuse oleks olnud nii suur, mis oleks õigustanud erirežiimiga vangla tüüpi psühhiaatriaiglat. Mitte ühegi tolle aja õigusakti järgi polnud kohtupsühhiaatriline ekspertkomisjon kohustatud sellist soovitusi kohtule andma. Kui komisjon oleks lähtunud arstietikast ja kui olidki tuvastatud mingid haigusnähud, siis oleks komisjon pidanud soovitama märgatavalt leebema režiimiga üldtüüpi psühhiaatriaiglat, mis oli eeskätt raviasutus, mitte kinnipidamiskoht. Sama jutt kehtib ka kohtuotsuse puhul. Ekspertkomisjoni hinnang oli ainult soovitus. Kui kohtunik oleks lähtunud humaansetest printsiipidest ning õiglusest, poleks ta sellist otsust langetanud. Sarnaselt psühhiaatritega ei kohustanud ka teda ükski seadus eelistama eripsühhiaatriaiglat. Vaatamata sellele, et NSV Liidus oli „ühiskonnaohtlikkuse” mõiste deformeerunud, tähendab kuritegelike seaduste taha pugemine ühtlasi nende õigustamist. Kuid on alati isikuid, kelle eetilised tõekspidamised on väga paindlikud, ning sellised eksperthinnangud ja kohtuotsused teevad nad ühtlasi kaasosaliseks režiimi poolt sooritatud kuritegudes.

¹⁹ ENSV Ülemkohtu kriminaalkolleegiumi määrus 28. veebruarist 1985. ERAF, 130SM, n. 1, s. 10555, l. 256–257.

9. augustist 1988 vabastati kinnipeetav Tartu psühhiaatriaiglast (s. t. üldtüüpi psühhoneuroloogiahaigla).²⁰

1980. aastate lõpus algas seadusvastaselt represseeritud isikute rehabiliteerimise protsess. See puudutas ka Ivo Väravat ning juba 1990. aastal väljastas ENSV Ülemkohtu Presiidium rehabiliteerimistunnistuse, millega tema suhtes rakendatud repressioonid tunnistati õigusvastasteks.²¹

Kokkuvõtteks. Nagu juba öeldud, pole siinkohal eesmärgiks analüüsida võimalikke vaimseid häireid, kuid vähemalt uurimistoi- mikust ilmneb, et Värava peamine „süütegu” oli vastandumine Nõukogude võimule.²² Julgeolek, prokuratuur ja kohus pidasid vajalikuks tunnistada Värav Nõukogude võimule eriti ohtlikuks vaimuhaigeks. Sellise kategooria isikud kuulusid reeglina saatmisele range režiimiga NSV Liidu Siseministeeriumile alluvatesse eripsühhiaatriaiglatesse (kuna siinmail selliseid asutusi polnud, siis ühtlasi tähendas see ka Eestist välja saatmist). Nime- tatud haiglad polnud mitte niivõrd raviasu- tused kui kinnipidamiskohad, kuha saadeti lisaks üli- raskete isikuvastaste kuritegude eest kinnipeetavatele vaimuhaigetele ka eriti tülikaks muutunud teisitimõtledjad. Isegi sõl- tumata sellest, kas isiku puhul olid tuvasta- tavad ka reaalsed vaimsed häired, võib seda teisitimõtledjate puhul vaadelda karistuse, mitte ravina. Nendes asutustes rakendati kinnipeetavate peal selliseid „ravivõtteid” ja ravimeid, mis võisidki inimese lõpptule- musena vaimselt murda ning paljude puhul polegi enam tagantjärele võimalik kindlaks teha, kas vaimsed häired pärinesid kinnipi-

damise eelsest ajast või tekitati need seoses „raviga”.²³

Lõpetuseks. Esitatud on mõned katked Värava kirjadest. Nende põhjal võib tagant- järele ka teha teatud üldistusi Ivo Värava ühiskondliku analüüsivõime kohta. Ning tuleb tunnistada, et vaatamata provotseeri- valt jultunud toonile, on need kirjad üsna tabavad iseloomustamaks elu Nõukogude Eestis.

Peeter Kaasik

(1974)

2003. aastal lõpetanud Tartu Ülikooli ajaloo osakonna, alates 2007. aastast Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituudi doktorant. 2000–2006 Püha- järve Põhikooli ajaloo- ja ühiskonnateaduste õpetaja, 2000–2009 Inimsusevastaste Kurite- gude Uurimise Eesti Sihtasutuse teadur, ala- tes 2009. aastast Eesti Mälu Instituudi teadur. Ph. D. 2012. aastast.

²⁰ ENSV Tervishoiuministeeriumi Tartu kliinilise psühhoneuroloogiahaigla teatis ENSV Ülemkohtule 22. det- sembrist 1988; Tartu linna rahvakohtu määrus 9. augustist 1988. ERAF, f. 130SM, n. 1, s. 10555, l. 268–272.

²¹ ENSV Ülemkohtu presiidiumi rehabiliteerimistõend 1990. aastast. ERAF, f. 130SM, n. 1, s. 10555, l. 273.

²² Sellele viitab ka ENSV KrK „poliitiline” paragrahv 68. Üldiselt üritati 1980. aastatel nimetatud paragrahvi alusel süüdistuse esitamist vältida, sest see andis protsessile ühtlasi poliitilise varjundi. Kasutusele läks see paragrahv selliste lootusetute juhtumite nagu Mart Nikluse ja Enn Tarto süüasjas. Viimased saadeti „paadunud retsidivistidena” ka erirežiimiga kolooniasse. Paragrahv 68 järgi karistati ka 1980. aastatel teisi aktiivsemaid dissidente – Lagle Parekit, Heiki Ahoneni, Arvo Pestit, Tiit Madissoni, Viktor Niitsood, Veljo Kalepit ja Jan Kõrbi. Sarnaste tegude eest, mida sooritas Ivo Värav, üritati võimaluse korral rakendada huligaansus-parag- rahvi (ENSV KrK §195).

²³ Vt. lähemalt P. Kaasik. Psühhiaatrilise sundravi kuritarvitamisest Nõukogude Liidus. – Tuna 2011, nr. 4, lk. 79–96.